

Loe de Jong
1914-2005

BOUDEWIJN SMITS

Loe de Jong

1914-2005

Historicus met een missie

Boom Amsterdam

Het wetenschappelijk onderzoek dat is verricht om dit boek te schrijven is gefinancierd door de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen en Stichting Democratie en Media, Amsterdams Fonds voor de Kunst en Stichting Harten Fonds subsidieerden aanvullend. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies faciliteerde de biograaf als Associated Researcher.

© 2014, Boudewijn Smits

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Omslagfoto Vincent Mentzel, 1983, portretfoto Loe de Jong
op 69-jarige leeftijd
Omslagontwerp Bart van den Tooren
Vormgeving binnenwerk Zeno Carpentier Alting

ISBN 9789461054678

NUR 680

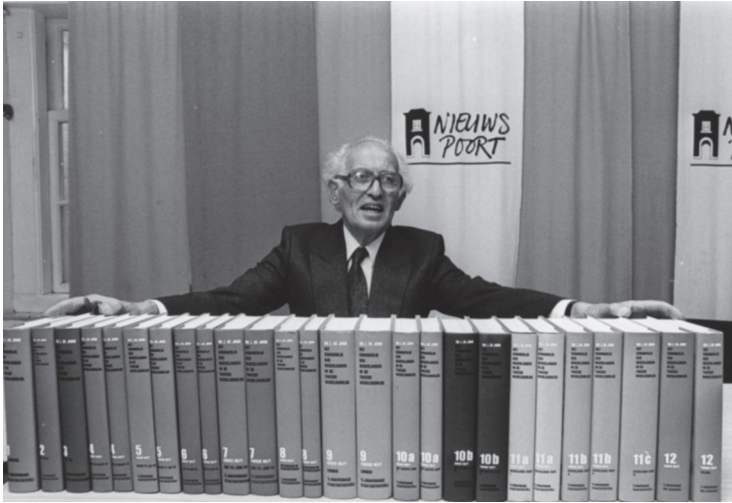
www.uitgeverijboom.nl

Voor

Hendrik Smits (1925-2005) en Aleida Broekhuis (1925)
die voor mij kwamen

en

Ileen Sophia Smits (1991) en Jochem Meine Smits (1993)
die na mij zijn gekomen.

‘De wereld is veranderd, Nederland is veranderd. Maar gevoelens veranderen niet en het is alsof de catastrofe zich gisteren voltrok.’

Loe de Jong, *Koninkrijk*, deel 12 (1988), 2.

FOTO: NATIONAAL ARCHIEF / ROB C. CROES, ANEFO

‘De foto’s van de veertien persconferenties met een vaste iconografie van De Jong en zijn boekdelen vormen het bewijs: een zichtbare escalatie van vergrijzing en scheppingskracht.’

Jan Bank, rede bij de uitreiking van de Gouden Ganzenveer, 22 december 1988.

‘De Tweede Wereldoorlog is klaar, afgelopen en voortaan geestelijk eigendom van het Nederlandse volk in 27 linnen prachtbanden met goudopdruk en stofomslag. Het plankje van De Jong [is] een huisaltaar voor het oorlogsverleden. Het groots en gruwelijk verleden is gestandaardiseerd, ingebonden en weggezet. Wat rest is een groots werk bijna een menselijke reikwijdte breed, een meter zeventien.’

Abram de Swaan, rede bij de uitreiking van de Gouden Ganzenveer, 22 december 1988.

INHOUD

INLEIDING 15

Het 'fenomeen' De Jong onderzocht

DEEL I: 1914-1945

HOOFDSTUK 1: Jeugd 27

Ashkenazische migranten onder de Wazepergas . De *misjpoge* .
Het 'knappe klasje'

HOOFDSTUK 2: Student en journalist 49

Geëngageerd geschiedenisstudent . Wervend socialisme en
weifelend zionisme . Voortvarend redacteur bij *De Groene*
Amsterdammer . 'Daverende voorspellingen – die niet zijn
uitgekomen'

HOOFDSTUK 3: Exil in Londen 79

'Puur toeval en geluk' . Een 'verwarrende tijd' . Twee
pioniersjaren bij Radio Oranje . Heroïsche verzetsretoriek . Huis
en haard

HOOFDSTUK 4: 'Soldaat van de ether' 107

De sterke formatie van Radio Oranje . 'Jullie aller Loe' .
Verlangen naar de bevrijding . Een felbegeerde functie

DEEL 2: 1945-1955

HOOFDSTUK 5: De verdwijning van Sally 139
Weerzien en gemis . Sally's dood, onomstotelijk? . Touwtrekkerij
over de voorgedij over Abel en Daan

HOOFDSTUK 6: Oorlogsdocumentatie 159
Een perifeer Rijksinstituut . Chef de bureau . Landelijke
bekendheid en internationaal verzamelen . Een strategische
wending . Een collegiaal bestuursmodel

HOOFDSTUK 7: Politiek commentator 190
Naoorlogse politieke heroriëntatie . Een opruiend spreker
. Antikoloniale oppositie . Columnist bij *Vrij Nederland* .
Televisiepresentator bij Philips

HOOFDSTUK 8: Een productief neuroticus 211
Internationaal lobbyen . 'World War II in the West' . Een 'zware
neuroticus' . Het therapeutische effect

HOOFDSTUK 9: Promotie 231
Brandende ambitie . 'Zooveel aandacht en zooveel lof' . De
controverse Romein-De Jong . Robuuste resultaten

HOOFDSTUK 10: De opdracht 254
Initiële ideeën . Een moeizame gelegenhedsoplossing . Een
strategische zet . Nu of nooit . 'Een dure verplichting en een
kostelijk voorrecht'

DEEL 3: 1955-1969

HOOFDSTUK 11: Langdurig vooronderzoek 281
Een monnik in zijn cel . *Oral history* . Rentree op televisie .
Onbetwist leiderschap

HOOFDSTUK 12: Een nationaal monument 305
'Twintig jaar geleden' . 'Een feitelijk en objectief geheel' .

‘Verbluffende naïviteit’ van ‘welmenende lieden’ . Kortstondige
ophef . *De overval* als realistisch filmgenre

HOOFDSTUK 13: Een vast bakken 334

Strakke regie achter de schermen . Een gedenkwaardig ijkpunt .
Een zwarte Duitser . De witte prins . Een toegewijde *family man*

HOOFDSTUK 14: Op en over de top 360

Op het hoogtepunt van nationale roem . De Jong-*bashing* .
De Bezetting blijvend *ter discussie* . *Offshoots* van *De Bezetting* .
De Bezetting als tussenstap naar het Hoofdwerk

HOOFDSTUK 15: Koude-Oorlogretoriek 385

De Januskop van Smedts . Opiniemaker in het politiek-
ideologische debat . De Jong versus de gideonsbende . Splijtzwam
Vietnam . Gelogenstrafte verwachtingen

HOOFDSTUK 16: Wetenschappelijke expertise 414

Het internationale conferentiecircuit . Bijval in Israëliische kring .
Wetenschappelijke hulde aan onze heldhaftige oorlogskoningin .
Langdurig professorabel . ‘*Auswitz*’

HOOFDSTUK 17: Journalist af 443

Van vaste buitenlandcommentator tot ‘heet-van-de-
naaldcommentator’ . ‘Waarachtige bewondering’ voor de
‘superieure Israëliische strijdkrachten’ . Een ‘*clean break*’ . Uitstel
is geen afstel

DEEL 4: 1967-1980

HOOFDSTUK 18: Grensverleggende uitgeefgeschiedenis 467

Hinderlijke kinderziekten . Succes geprolongeed . Volkseditie
overvleugelt wetenschappelijke uitgave . De bestseller is een
longseller . Een meesterlijke publiciteitscampagne

HOOFDSTUK 19: Een soeverein auteur 493

Een schadeloos gesteld rijksambtenaar . Een routinier .
Gereserveerde pose

HOOFDSTUK 20: Geen staatsgeschiedschrijving 512

Een zwaar opgetuigde redactionele procedure . Ministeriële machtiging beproefd . Loos alarm: Van der Hoeven . Het stille vertrek van Van der Kooy . De Nederlandse Unie ontluisterd . Naar een historisch oordeel over de Nederlandse Unie

HOOFDSTUK 21: Selectieve publiciteit 546

Anders in de schijnwerpers . Strijdbaar pro-Israël . Een eigentijds imago . Sublimatie als constructie . Exclusiviteit

HOOFDSTUK 22: De verdrongen realiteit van de Jodenvernietiging 575

De onafwendbare Jodenvervolgung . De 'niet-*willen-weten*'-these bekritiseerd . Het volk als stille hoofdpersoon

HOOFDSTUK 23: Getuige-deskundige bij uitstek 596

De periode van de politieke affaires . Pro Hasselman en contra Gerken . Dubbelspion Weinreb ontmaskerd en staatssecretaris Klein afgetroefd . Geschiedschrijver des Rijks versus Rijksarchivaris . Oorlogsdocumentatie en *Het Koninkrijk* ont koppeld . Gemiste kansen in de affaire-Menten

HOOFDSTUK 24: Onverbiddelijke burgerplicht 630

'En toch blijft hij mijn Führer!' . Achter- of bovenlangs? . Uitgelekt ministerieel topberaad . Race tegen de klok . 'Snelrechter in vreedestijd'

HOOFDSTUK 25: Forse reputatieschade 659

Klem . Tijdelijk spreekverbod . Plooien en schikken in de zaak-Luns . Buiten schot . Een kater alom

DEEL 5: 1979-2005

HOOFDSTUK 26: Trouwhartig 691

Van 't Sant voor . Van 't Sant na . 'Wilhelmina-wetenschap' . Verlies . Nieuw geluk . Loe en Riel

HOOFDSTUK 27: Een lange adem 725

Productieve pensioenjaren . Oplopende irritaties, confrontaties,
impasses en prerogatieven . Zichtbaar en onzichtbaar in de media
. Totaalkritiek op deel 11a . Voorzichtiger oordelen in 11b en 11c .
Excessen en oorlogsmisdaden

HOOFDSTUK 28: *Het Koninkrijk* geëvalueerd 760

Een verlaten ijkpunt . Eerbetoon . Geëngageerde
geschiedschrijving . Een gefixeerd, subjectief geschiedbeeld

HOOFDSTUK 29: Erkenning en gebreken 792

Harvard . *De Bezetting* uit de mottenballen . Een gehandicapt
bestaan . Receptie van *De Bezetting na 50 jaar* . Terugzien op het
oeuvre

HOOFDSTUK 30: Ontluisterende jaren 817

Van almacht naar onmacht . Moeizame *Herinneringen* .
Persoonlijke zwijgzaamheid versus publieke openhartigheid .
'Quatsch'

SLOTBESCHOUWING 847

De historicus en zijn levenswerk
Missie . Persoon . Historicus . Organisator . Mediafiguur

BIJLAGE I

GEBRUIKTE AFKORTINGEN 869

BIJLAGE 2

VERSCHEIJNINGSDATA *De Bezetting* en *Het Koninkrijk* 877

BIJLAGE 3

PUBLICATIES LOE DE JONG 881

BIJLAGE 4

GERAADPLEEGDE LITERATUUR 889

BIJLAGE 5
PERSONENREGISTER 928

BIJLAGE 6
WOORD VAN DANK 956

BIJLAGE 7
OVER DE AUTEUR 959

Onderstaande bijlagen 8 tot en met 11 zijn beschikbaar op:
www.uitgeverijboom.nl/loedejong

BIJLAGE 8
NOTEN

BIJLAGE 9
ENGLISH SUMMARY

BIJLAGE 10
GEÏNTERVIEWDE PERSONEN

BIJLAGE 11
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

Het 'fenomeen' De Jong onderzocht

'Dit is het levenswerk van professor Loe de Jong', opende Philip Freriks het achtuurjournaal van 15 maart 2005 terwijl hij zijn armen uitspreidde over de voor hem opgestelde delen van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Die ochtend was de bekendste vaderlandse historicus van de twintigste eeuw overleden. De manier waarop de nieuws-presentator in beeld werd gebracht, herinnerde aan het weidse gebaar waarmee De Jong op zijn persconferentie van 28 april 1988 het slotdeel presenteerde van zijn magnum opus dat 27 boekdelen telt. De Groningse hoogleraar Moderne Geschiedenis Ernst Kossmann had er in 1985 al op gewezen dat nog nooit 'zoveel bladzijden door één man zijn gewijd aan een zo korte periode in de geschiedenis van een zo klein land'.¹ De Jongs buitengewone prestatie om in twee decennia – het eerste deel was verschenen in 1969 – een wetenschappelijke serie van 16.600 bladzijden te schrijven, is sindsdien nimmer overtroffen.² Toch telt *Het Koninkrijk* – zoals deze titel verkort zal worden aangeduid – niet meer dan een derde van zijn totale oeuvre dat voor meer dan de helft bestaat uit journalistiek werk.³

Alle televisienieuwsrubrieken besteedden die avond uitgebreid aandacht aan het 'fenomeen' De Jong. Dag- en weekbladen portretteerden een man wiens levenswerk zowel hogelijk geprezen als fel bekritiseerd was. Polemieken werden opgerakeld aan de hand van de vele bijnamen die hem waren toebedeeld. De Jong was het 'nationale geweten van goed en fout als het over oorlog en bezetting ging', vatte Freriks samen. Collega-historicus Jan Bank had hem in 1988 gesoigneerd 'demonoloog' genoemd, een kenner van het kwaad. De Jongs nestor Pieter Geyl prees hem in 1953 als 'de nieuwe Thucy-